

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXV, кн. 1, 2023 г.
Научна конференция „Ролята на фамилния бизнес за устойчиво развитие“
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXV, book 1, 2023
Scientific Conference "The role of family business for sustainable development"

[DOI: 10.22620/sciworks.2023.01.009](https://doi.org/10.22620/sciworks.2023.01.009)

ЕВОЛЮЦИЯ НА ПРИНЦИПИТЕ И ЦЕННОСТИТЕ НА КООПЕРАЦИЯТА¹ COOPERATIVE CULTURE AND COOPERATIVE GOVERNANCE STRUCTURE OF AGRICULTURAL COOPERATIVES

Иван Боевски*, Красимир Костенаров
Ivan Boevsky*, Krasimir Kostenarov

Нов Български Университет
New Bulgarian University

*E-mail: ivan.boevsky@gmail.com

Резюме

Кооперацията представлява специфичен модел за правене на бизнес, характеризираща се със собствена идентичност, базирана на ценности и принципи. Корена на ценностите и принципите може да се проследи до основите на човешкото поведение и обществото и те се поставят като въпрос в науката и практиката, който придобива все по-голямо значение в последното десетилетие. В настоящето изследване се разглеждат въпроси свързани със същността на кооперативните ценности, същността на кооперативните принципи, ролята на кооперативните ценности и принципи за характеризиране на кооперацията като организация със собствена идентичност и специфика при правене на бизнес? Изследването има теоретичен характер и използва инструментариума на позитивния дескриптивно-теоретичен и сравнителен анализ. Дава се дефиниция и обща характеристика на понятията ценност, кооперативна ценност, принцип и кооперативен принцип, коментират се резултатите от характеристиката и се анализират и разглеждат техните промени във времето, както и практическото им приложение. Основните

¹ Настоящата публикация е разработена в съответствие с изпълнението на работната програма по проект "Кооперативни модели за правене на бизнес в България и потенциалът им за прилагане на иновативни управленски решения", финансиран от Фонд „Научни изследвания“, конкурс „Фундаментални научни изследвания-2022 г.“, Договор № КП-06-Н65/1

This publication was developed in accordance with the implementation of the work program under the project "Cooperative models for doing business in Bulgaria and their potential for implementing innovative management solutions", financed by the "Scientific Research" Fund, "Fundamental Scientific Research-2022" competition. Contract No. КП-06-Н65/1

изводи, до които се достига са, че кооперативните ценности и принципи представляват ядрото на кооперативната идентичност и култура, кооперативните ценности са относително устойчиви на бърза промяна, докато кооперативните принципи еволюират сравнително по-бързо. Обосновава се необходимостта от адекватна адаптация към новите реалности на 21 век.

Ключови думи: Кооперативни ценности, кооперативни принципи, кооперация, кооперативно дело

Abstract

A cooperative is a specific model for doing business, characterized by its own identity based on values and principles. The roots of values and principles can be traced to the foundations of human behavior and society, and they are posed as an issue in science and practice that has gained increasing importance in the last decade. In the present study, questions related to the essence of cooperative values, the essence of cooperative principles, the role of cooperative values and principles for characterizing the cooperative as an organization with its own identity and specificity in doing business are considered? The research has a theoretical character and uses the tools of positive descriptive-theoretical and comparative analysis. A definition and general characterization of the concepts of value, cooperative value, principle and cooperative principle is given, the results of the characterization are commented on and their changes over time are analyzed and considered, as well as their practical application. The main conclusions reached are that cooperative values and principles form the core of cooperative identity and culture, cooperative values are relatively resistant to rapid change, while cooperative principles evolve relatively faster. The need for adequate adaptation to the new realities of the 21st century is justified.

Key words: Cooperative values, cooperative principles, cooperative, cooperative system

ВЪВЕДЕНИЕ

Фокусът на дискусиата за ценностите и принципите, върху които се основава обществото и човешкото поведение, се поставя все повече и повече както в науката, така и в практиката през последното десетилетие все повече връща. Кооперацията, която представлява специфичен модел за правене на бизнес и характеризира се в този смисъл със собствена идентичност, би могла да допринесе за по-значително разнообразие. Ядрото на кооперативната идентичност е представена от кооперативните ценности и принципи.

В тази връзка в настоящето изследване си поставяме следните научно-изследователски въпроси:

1. Какво представляват кооперативните ценности?
2. Какво представляват кооперативните принципи?
3. Каква е ролята на кооперативните ценности и принципи за характеризиране на кооперацията, като организация със собствена спецификата и идентичност за правене на бизнес?

За да отговорим на така формулираните въпроси, конструираме следните научно-изследователски хипотези:

Хипотеза 1. Кооперативните ценности представляват характеристики на членовете на кооперацията;

Хипотеза 2. Кооперативните принципи представляват характеристики на кооперативната организация;

Хипотеза 3. Ролята на кооперативните ценности и принципи е да предопредели различността в характеристиката на бизнес модела на кооперацията.

За да отговорим на научноизследователските въпроси и верифицираме хипотезите поставяме следната цел: Да осветлим елементите, връзките между тях, както тяхната роля в кооперацията.

Настоящото изследване има предимно теоретичен характер. Използваме инструментариума на позитивния дескриптивно-теоретичен и сравнителен анализ. Базирайки се на него в началото се представя обща характеристика на понятията ценност, кооперативна ценност, принцип и кооперативен принцип. След това се представят резултатите от характеристиката и се анализират и разглеждат тяхното изменение във времето. Накрая се прави коментар на практическото им приложение. Стига се до заключението, че те представляват ядрото на кооперативната идентичност и култура. Освен това кооперативните ценности са относително устойчиви на бърза промяна, докато кооперативните принципи еволюират сравнително по-бързо. Предлагаме тяхната адекватна адаптация към новите реалности на 21 век.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Кооперативните ценности и кооперативните принципи съставляват ядрото на кооперативната култура (Bonus, 1994; Münkner, 2008; Ringle, 2012). Изразява се мнението, че в кооперативната култура се корени кооперативната идентичност. Тази идентичност придава спецификата и представлява отличителната характеристика на кооперацията като **уникална форма за правене на бизнес**. Следователно кооперативните ценности и кооперативните принципи са носителите на тази уникалност, което предполага тяхното дефиниране по-долу.

ДЕФИНИРАНЕ НА ЦЕННОСТИ И КООПЕРАТИВНИ ЦЕННОСТИ

Münkner (2008) констатира, че ценностите и принципите общо и кооперативните ценности и кооперативните принципи в частност представляват конструкции на социалните науки и като такива са следователно социални правила. За разлика от правилата и законите в природните науки, ценностите и принципите, като социални правила:

- не действат автоматично и бързо;
- не могат да бъдат принудително (насилствено) налагани на хората или предписвани за тях задължително като правни норми;
- необходимо е да бъдат обяснявани, разяснявани, разпространявани и препоръчвани сред хората, като желани общи

идеи и норми, които след като бъдат разбрани, могат да бъдат интернализирани (приети, възприети, споделяни и преследвани) от тях, за да могат на тази основа да бъдат прилагани. Само така те могат да представляват рамка и база за релевантно законодателство.

Корените на термина „ценност“ имат интердисциплинарен характер. Те могат да бъдат открити в различни научни дисциплини като: психология, социология и икономика. Това е и причината за голямото разнообразие от дефиниции, богати, както по обхват, така и по отделните фасети (елементи), които те включват. Затова като авторитетни се считат значителен брой от тях. Breuning & Doluschitz (2019, 21) дават следната широкообхватна дефиниция:

„Ценностите

- оформят ядрото на културата и са тясно преплетени с идеи, идеологии и религии;
- имат както етично-морален, така и материално-финансов характер;
- са оформени чрез ежедневните действия, образование и опит;
- имплицитно или експлицитно се различават в индивид, група или общество;
- могат да бъдат важна подкрепа в житейски ситуации.

Бихме могли да обобщим, че ценностите се разглеждат като **детерминанти на поведението и нагласите на хората**. По този начин те определят техните стандарти за ориентация.“

Според Engel & Blackwell, (1982) всички хора имат набор от ценности. Тези ценности се променят с времето, но бавно и не без съпротива. Техните корени са в подсъзнанието на отделния човек и засягат индивидуалните му опции, които са свързани с всички негови ежедневни решения. Това аргументира и тяхната еволюция.

На базата на гореизложеното формулираме следната дефиниция за ценности:

Ценностите представляват съвкупност от идеи и норми, които направляват човешкото поведение. Хората ги признават като валидни и важни, защото те определят техния начин на мислене и действие.

Общите ценности представляват основа за кооперативните ценности, които обаче имат своя специфика, която представяме по-долу:

Доразвивайки дефинициите на Münkner (2008) и на Nilsson (1996) за кооперативните ценности и основавайки се на общата характеристика на ценностите, осветлени по-горе, разработваме следното работно определение, което ще използваме в рамките на настоящото изследване:

Кооперативните ценности са съвкупност от идеи, детерминиращи начина на съвместен живот и съвместна работа на членовете в кооперативната група, в кооперацията и кооперативното дело като цяло.

Кооперативните ценности обаче съдържат както идеи и норми, които от една страна са характерни само за кооперацията и нейните членове, така и

идеи и норми, които са характерни и за други форми на социална организация от друга страна. Първите представляват базата, върху която се изгражда уникалността и недвусмислената идентичност на кооперацията и кооперативното дело (Nilsson 1996; Wilson 2017; Ringle 2012; Mändle 1992; Henzler 1967; Faust 1969; Rösner 1997).

ДЕФИНИРАНЕ НА ПРИНЦИПИ И КООПЕРАТИВНИ ПРИНЦИПИ

Общата дефиниция за принципите според нас е следната: ***Принципите са насоки за действие и правене на нещата, изработени на основата на ценностите, т.е. принципите операционализират ценностите. Те остават валидни дългосрочно и независимо от обстоятелствата, тъй като многократно са проверени в практиката.***

Общите принципи представляват основа за кооперативните принципи, които обаче имат своя специфика. Практическото приложение (операционализиране) на кооперативните ценности в кооперацията и кооперативното дело като цяло се извършва на основата на кооперативните принципи (Münkner, 2008). Кооперативните ценности представляват базата и съответствието, върху която и с което се разработват кооперативните принципи. В нашето изследване използваме дефиницията на Münkner (2008), според когото ***кооперативните принципи представляват насоки за успешно кооперативно действие, разработени върху кооперативни ценности.***

Базова характеристика на кооперативните принципи е тяхната трайност и бавна изменчивост във времето, подобно на кооперативните ценности. Тяхното операционализиране се извършва посредством кооперативни практики, техники и инструменти, които са динамични и се адаптират към конкретното време и обстоятелства. В тази им част кооперативните принципи се изменят сравнително по-бързо.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

ИЗМЕНЕНИЕ ВЪВ ВРЕМЕТО НА КООПЕРАТИВНИТЕ ЦЕННОСТИ И ПРИНЦИПИ

Въпреки горепосочените теоретични характеристики на кооперативните ценности и принципи, практическото им приложение показва богато разнообразие и развитие във времето и пространството. Причина за това многообразие са различните идеи, които изповядват различните разработващи ги актьори. По-долу представяме списъци на най-често прилаганите и използваните кооперативни ценности и принципи.

Въпреки че ценностите на кооперативното дело и кооперацията в една или друга степен се коментират от считаните за пионери на отделни видове кооперации като Рочдейлските пионери, Херман Шулце Делич и Фридрих Райфайзен, те са дефинирани от Международния кооперативен алианс (МКА), които в конкретика са:

1. самопомощ;
2. самоотговорност;

3. самоконтрол;
4. самоуправление;
5. демокрация;
6. равенство;
7. справедливост;
8. солидарност.

Освен това МКА, базирайки се на традицията на основателите на кооперацията, имплементират и следните етични общочовешки ценности:

1. честност,
2. откритост,
3. социалната отговорност и
4. грижата за другите.

Кооперативната литература избилства от различни списъци с кооперативни ценности. Това е така, защото кооперативните ценности, като общи ценности, са неясни и разводнени. Това дава основание те да бъдат интерпретирани по много и различни начини в различни части на света, по различно време, в различни контексти и в различни кооперативни браншове. Затова, последният списък на ценностите на МКА е съпроводен с тяхната конкретна интерпретация.

Освен това, много често срещана грешка, свързана с кооперативните ценности, е тяхното идеологизиране, инструментализиране и/или политизиране. Това е така, защото както споменавам по-горе, те съдържат част от общочовешките ценности, които също се съдържат в една или друга степен в различни идеологии и представляват части от ценностите на различни политически партии. Друга причина за това е принадлежността на членове на кооперации към различни политически, религиозни, държавни или публични организации. Тази допълнителна принадлежност много често помага за по успешното и устойчиво развитие на конкретната кооперация или на конкретното кооперативно дело, но тя не е свързана с кооперативните ценности, а с по-добрата и успешна комуникация и стейкхолдър мениджмънт от страна на съответните членове (Henzler 1967; Faust 1969; Ringle 2012; Mändle 1992; Rösner 1997 Nilsson 1996).

Кооперативните принципи в своята история и приложение от създаването на първата модерна кооперация през 1844 г в Англия показват значително многообразие, което представяме по-долу:

Рочдейлските принципи, които представляват основа за дейността и оперирането на кооперацията и съответното кооперативно дело са следните:

1. Гласуването се извършва от членове на демократична база (един член-един глас);
2. Открито (отворено) членство;
3. Кооперативният капитал се предоставя от членовете;
4. Дяловата вноска на отделния член е ограничена и е част от кооперативния капитал;
5. Разпределението на нетните приходи е според обема на сделките на члена с кооперативното предприятие;
6. Дивидентът върху капитала на отделния член е ограничен;

7. Продуктовите транзакции се реализират по пазарни цени.

Изключителните организаторски способности на **Херман Шулце Делич** му помагат, след един кратък Trail-and-Error период, да се убеди в жизнеспособността и целесъобразността на кооперативната идея. За нейното операционализиране той формулира следните принципи, върху които да се изграждат различните видове кооперации, но по конкретно те са концепционирани преди всичко за прилагане от популярните банки, които са:

1. самопомощ;
2. самоуправление респективно самоопределение;
3. самоотговорност;
4. равноправие на индивида в кооперативната група;
5. солидарна отговорност в групата;
6. отказ от чужда (държавна) помощ.

Тези принципи повлияват не само образуването и утвърждаването на кооперациите, но и инициативите за изработване и приемане на Пруския кооперативен закон от 1867 г. и за проправяне на пътя на Общогерманския кооперативен закон от 1871 г., както и неговото изменение през 1889.

Традиционните кооперативни принципи се различават в принципи 4 и 7 от Рочдейлските, което показва, че те все още дават облика на кооперацията. Те са както следва:

- 4) собствеността върху дялове с право на глас е ограничена;
- 7) бизнесът се извършва преди всичко с членове.

Принципите на **Международния кооперативен алианс** се променят рядко, те се съблюдават в значителна степен от всички негови членове и в момента са следните:

1. доброволно и открито членство;
2. демократичен контрол от членовете;
3. икономическо участие на членовете;
4. автономия и независимост;
5. образование, обучение и информация;
6. коопериране между кооперациите;
7. загриженост за общността.

Dunn (1988) формулира три базови принципа на кооперацията, анализирайки тяхното развитие и прилагане. Неговите принципи са по-малко от гореизложените, тъй като той счита, че част от тях, които присъстват в различните списъци с кооперативни принципи, представляват или биха могли да се разглеждат преди всичко като оперативни практики на един или повече от базовите принципа, които той формулира. Освен това, той ги формулира от гледна точка на икономическата школа, изхождайки от една страна от изричното признаване на четирите вида интереси на актьори, представени във всяка бизнес организация, които са: (1) интерес на ползвател/клиент, (2) интерес на собственик; (3) интерес на контролър и (4) интереси на зает, както и от прилагането и използването им в съвременните, земеделски кооперации, опериращи в САЩ от друга страна. В основата на изработването на неговите принципи стои разбирането за членът като ползвател/клиент, който е фокус на

кооперативното предприятие, и който съчетава в едно и също лице директния статут на ползвател/клиент, собственик и контролор. Те са следните:

1. Принцип на ползвателя/клиент собственик (The User-Owner Principle). Тези, които притежават и финансират кооперацията, са тези, които използват кооперацията;

2. Принцип на ползвателя/клиент контролор (The User-Control Principle). Тези, които контролират кооперацията, са тези, които използват кооперацията.

3. Принцип на ползвателя/клиент бенефициент (The User-Benefits Principle). Изконна и единствената цел на кооперацията е да предоставя и дистрибутира (подпомага) предимства/ползи за своите ползватели, основавайки се на степента, в която те я използват.

От изброените списъци с кооперативни принципи следва, че:

- съществуват много и различни списъци с кооперативни принципи;
- те са присъщи на кооперативното предприятие и кооперативното дело и представляват правилата по които те оперират;
- те са взаимно свързани и представляват една единна, взаимосвързана система (Münkner, 2008);
- не всички от тях са универсални, т.е. те са характерни само и единствено за кооперациите и кооперативното дело (Münkner, 2008; Nilsson 1996);
- във връзка с частичната универсалност, следва че част от тях се изменят по-бързо във времето;
- въпреки, че не са универсални, много от тях се следват от кооперациите в различни точки на планета без промяна (Münkner, 2008);
- списъкът на МКС обаче надхвърля организационно-устройствено-менеджърските предимно вътрешни принципи на кооперацията и обръща внимание и на нейната по-широка публична роля, значение и позиция. Принципите на МКС насърчават кооперирането между кооперациите и се грижат за общността.

КОМЕНТАР НА ПРАКТИЧЕСКОТО ПРИЛОЖЕНИЕ И РАЗВИТИЕТО НА КООПЕРАТИВНИТЕ ЦЕННОСТИ И ПРИНЦИПИ

Докато кооперативните ценности са характерни и присъщи за членовете на кооперацията и съответно на кооперативната група, то кооперативните принципи са характерни за кооперативното предприятие. Кооперативните принципи операционализират кооперативните ценности и ги правят практически приложими за мениджмънта на кооперативното предприятие, чрез превръщането им в писани и неписани правила за действие. Затова те биват записвани в кооперативно релевантното законодателство. Както кооперативните ценности, така и кооперативните принципи детерминират връзките на членовете със стейкхолдърите на кооперацията. Кооперативните ценности са най-трайни и най-устойчиви на изменение. Кооперативните принципи също са трайни, но бързо и по-често изменящи се във времето, отколкото кооперативните ценности. Практическото приложение

на кооперативните принципи се извършва посредством кооперативни техники и практики (средносрочни и ежедневни), които са динамични и се адаптират към конкретното време и обстоятелства. В тази им част кооперативните принципи се изменят сравнително по-бързо.

ОБОБЩЕНИЕ, ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящата разработка се фокусира върху търсенето на отговор на следните научно-изследователски въпроси:

1. Какво представляват кооперативните ценности?
2. Какво представляват кооперативните принципи?
3. Каква е ролята на кооперативните ценности и принципи за характеризирани на кооперацията, като организация със собствена спецификата и идентичност за правене на бизнес?

Изследването показва, че кооперативните ценности съдържат както идеи и норми, които от една страна са характерни само за кооперацията и нейните членове, така и идеи и норми, които са характерни и за други форми на социална или бизнес организация от друга страна и представляват характеристики на кооперативните членове и кооперативната група. Кооперативните принципи от своя страна операционализират кооперативните ценности и ги правят практически приложими за мениджмънта на кооперативното предприятие, чрез превръщането им в писани и неписани правила за действие, които се кодифицират в кооперативно релевантно законодателство и подзаконовни нормативни документи. По този начин кооперативните принципи представляват характеристики на кооперативното предприятие. Така кооперативните ценности и принципи представляват от една страна ядрото на кооперативната идентичността и кооперативната култура, а от друга представляват кохезионният инструментариум, характеризиращ двойствената природа на кооперацията. Тук сме отговорили на научно изследователските въпроси.

Новата институционална икономика дава допълнителни обяснения за ролята на кооперативните ценности и принципи като ги представя като концепция и инструментариум за оптимизиране на транзакционните разходи на кооперативните членове. Това допълва отговора на въпрос 3.

Дизайнът на съвременните кооперативни принципи, за да отговарят на предизвикателствата на 21 век, е необходимо да притежават универсални, прости, гъвкави и малко на брой елементи. Освен това те би трябвало да избягват възможността за включване на двусмислени и неясни текстове, които да дават възможност за различни интерпретации, водещи до инструментализиране, официализиране и политизиране на кооперативното дело и кооперацията.

Теоретичните анализи и резултатите от изследването дават достатъчно основания на нашия екип да направи аргументираното обобщение и заключение, че целта на настоящата публикация е изпълнена и научно-изследователските хипотези са верифицирани положително и е отговорено изчерпателно на научно-изследователските въпроси.

REFERENCES

- Bonus, H. (1994). *Das Selbstverständnis moderner Genossenschaften. Rückbindung von Kreditgenossenschaften an ihre Mitglieder*. Tübingen, Mohr Siebeck GmbH & Co. KG.
- Breuning, S., Doluschitz, R. (2019). Societal Values in Germany – an Aspect of Cooperative Management? *International Journal of Co-operative Accounting and Management*, Volume 2, Issue 1.
- Dunn, John R. (1988). Basic cooperative principles and their relationship to selected practices. In: *Journal of Agricultural Cooperation* 3 (1), S. 83–93.
- Engel, J. F., Blackwell R. D. (1982). *Consumer Behavior*. Dryden Press, Chicago IL.
- Faust, H., (1969). *Genossenschaftswesen*, Stuttgart-Düsseldorf.
- Hanisch, M. (2017). *Co-operatives and the Transformation of the German Energy Sector*. In: Michie, J.; Blasi, J. R.; Borzaga, C. (Eds.): *The Oxford Handbook of Mutual, Co-Operative, and Co-Owned Business*.
- Henzler, R., (1967). *Sind die genossenschaftlichen Prinzipien noch zeitgemäß?*, in: *Zeitschrift für Betriebswirtschaft*, 37 Jg.
- Mändle, E. (1992). *Wertewandel und Genossenschaftswesen*, in: Mändle, E./Swoboda, W. (Hrsg.): *Genossenschaftslexikon*, Wiesbaden.
- Münkner, H.-H. (2008). *Mitgliedschaft als Alleinstellungsmerkmal von Genossenschaften*. In Münkner, H.-H., & Ringle, G., *Alleinstellungsmerkmale genossenschaftlicher Kooperation*. (pp.4-24). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Nilsson, J. (1997). "New Generation Farmer Coops.", in: *Review of International Co-operation*, Vol. 90, No. 1.
- Nilsson, J. (1996). *The nature of cooperative values and principles*. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 64:4, 633-653.
- Ringle, G. (2012). *Werte der Genossenschaftsunternehmen – "Kultureller Kern" und neue Wertevorstellungen*. Wismarer Diskussionspapiere, Vol. 7.
- Rösner, H. J., (1997). *Gibt es eine genossenschaftliche Unternehmenskultur?*, in: *ZfG Bd. 47*.
- Wilson E. (2017), *Cooperatives: The First Social Enterprise*, 66 DePaul L. Rev.